

תוכנית - או סמל?

איל כפנפי

דבורה הכהן, תכנית המיליון. [תל-אביב]: משרד הבטחון ההוצאה לאור, 1994, עמ' 320.

בספרה הקודם, 'עולים בסערה: העלייה הגדולה וקליטתה בישראל 1948-1953', קבעה דבורה הכהן שבן-גוריון תכנן עם הקמת המדינה עלייה של מאה וחמישים אלף עולים בארבע שנים, כלומר כשש מאות אלף עולים תוך ארבע שנים. הוא חשש שאם הדבר לא ימומש - תוחמץ הזדמנות היסטורית. שר האוצר אליעזר קפלן התנגד לכך בטענה שיש להביא עולים בקצב מתון יותר תוך התחשבות באפשרויות הקליטה העומדות לרשות המדינה, מה גם שבמחנות העקורים היו חולים ונכים רבים. גם שר העלייה והבריאות משה חיים שפירא, חבר 'הפועל המזרחי', שהכיר את מגבלות העלייה ומערכת הבריאות בארץ, התנגד לעלייה בלתי מוגבלת ובלתי סלקטיבית. בן-גוריון הכריע לטובת העלייה הגדולה המידית בכוח סמכותו הבלתי מעוררת ובתוקף תפיסתו המהפכנית-המלחמתית את הקמת המדינה. פן נוסף של 'המהפכה הגדולה' שיש להשלים בביסוס המדינה היתה תפיסתו את מוסדות המדינה. 'הוא נטה להשוות את מוסדות השלטון במדינה למערכת

פיקוד צבאית, הפועלת ביעילות ובהירארכיה ברורה תחת מרות עליונה... התלהבותו מהעוצמה של ארגון צנטראליסטי טוטאלי, הפועל באמצעות ריכוז כוח כלכלי ופוליטי, להשלטת מרות על התברה ומוסדותיה...¹ בספר הנוכחי מביטה הכהן על העלייה הגדולה מפרספקטיווה שונה לגמרי. המחברת, אשר בספרה 'עולים בסערה' היתה ביקורתית במידת-מה, נוקטת ב'תכנית המיליון' את העמדה שאליה הורגלנו במחקריהם של מעריצי בן-גוריון כנביא וכמודרניסט כאחד.² הכהן מדגישה אמנם גם בספר זה את יחסו של בן-גוריון אל העלייה והעולים כאל מבצע צבאי לכל דבר: 'מיליונים אנשים שנעקרו ממקומותיהם, ישלחו אותם באניות עם מזון, במשך עשרה ימים לארץ ישראל, כמו שעושים עם צבא ששולחים אותו מאמריקה', אבל הפעם ללא נימת הביקורת שאפיינה את דבריה בספרה הקודם. נראה כאילו בספר 'תכנית המיליון' נעלמה הביקורת, אין בן-גוריון מדינאי אלא הוגה דעות המשרטט 'אוטופיה'. המחברת מודעת היטב לעובדה ש'דוד בן גוריון לא היה איש של אוטופיות, הבורח מהמציאות... אך הוא לא רצה להשלים עם

1 ד' הכהן, עולים בסערה: העלייה הגדולה וקליטתה בישראל 1948-1953, ירושלים 1994, עמ' 39.
2 ראה למשל: מ' אביוהר, הציונות הלוהמת: מבוא ליומן בן-גוריון ולזכרונותיו, שדה-בוקר 1985; א' גל, דוד בן-גוריון: לקראת מדינה יהודית, שדה-בוקר 1985.

המציאות הקיימת. יש כאן יותר מרמז לכך שלנוכח חוסר האונים המוחלט של היישוב וההסתדרות הציונית היו בקרב הנהגת היישוב והציונות מי שהשלימו עם המציאות הנוראה של מלחמת העולם והשואה.

הכהן קובעת כי 'בקרב הנהגת היישוב... הנטייה הטבעית... היתה למנוע כל זעזוע בארץ, להימנע מעימות עם הבריטים, ולהשלים עם גזירות החנק שלהם, לשמור על הקיים ולהמתין עד יעבור זעם'. מוטב היה לו פירשה מי היו המשלימים ומבססת את הטענות, שהיה שגור בפי הרוויזיוניסטים כלפי וייצמן ותנועת העבודה מתד גיסא, ובפי בן-גוריון נגד חבריו לצמרת מאידך גיסא. הצגת הניגוד כ'עוד דונם ועוד עז' מול בן-גוריון המהפכן של 'הכול ועכשיו' בולטת בפשטנותה דווקא על רקע התיאור המורכב יותר בספר 'עולים בסערה'.

המתבררת טוענת שהתכנית של בן-גוריון להעלות מיליון או שני מיליון תוך עשרה ימים לכל הפחות ושמונה-עשר חודשים לכל היותר רק 'נראתה' חסרת סיכוי בעיני קצרי הראות, בעוד שהיא לא תוגשם לעולם כי המיליונים שהיו אמורים לעלות הושמדו ברובם, שלא לדבר על העיתוי.

לדברי הכהן בן-גוריון הקדים לנטוש את עקרון הסלקציה בעלייה כבר בשנת 1938 (עמ' 17), אך לאמיתו של דבר בן-גוריון תבע אז להעלות מיד חמישים אלף צעירים למלחמה בארץ, והדבר לא התגשם בגלל ההגבלות של ממשלת המנדט. אלה היו הימים של תכניות בן-גוריון ל'עלייה ג', ל'מרד העלייה', לכך שאניות יפרצו תחת מטר כדורי הבריטים אל החוף. זמן קצר מאוד לפני כן התנגד בן-גוריון לעלייה בלתי ליגלית ולהקמת 'המוסד לעלייה'. עדיין רחוק היה מלתמוך בעלייה בלתי סלקטיבית. כשהחלו פליטים יהודים לברוח ביזמתם מאירופה ולשוט בימים, לא היתה אפשרות להעלות אפילו את החלוצים שחיכו כבר

שנים בהכשרות בפולין ובמקומות אחרים לסרטיפיקט. 'מרד העלייה' שהגה בן-גוריון סיכן את קיום ה'הגנה', ומתנגדיו, שהפעילו את המוסד לעלייה למרות התנגדותו ובתמיכת ברל כצנלסון, חזו עכשיו במהפך קיצוני בעמדותיו. הצגת החולקים על בן-גוריון כמי שהיו בעלי 'הגישה המסורתית של שתדלנות בפרוודורי השלטונות' מתאימה לכרוז רוויזיוניסטי יותר מאשר למחקר מדעי. יריביו-חבריו של בן-גוריון לא היו בעלי 'גיבונים', אלא אנשי הגות מדינית ומעשה בתחום ההעפלה, ההגנה וההתיישבות, בעוד שבן-גוריון עצמו, שהמחברת מציינת את הצעתו ל'מרד העלייה' כגישה 'מתוחכמת', כבר הרבה מאוד להתהלך ב'פרוודורים', ואף חתר להדתת וייצמן כדי להלך בהם לבדו (עמ' 21). ומה היה 'מתוחכם' ב'מרד העלייה'? 'מאירופה יפליגו עשרות אניות ועל סיפונן אלפי צעירים מגרמניה, אוסטריה וארצות אחרות', ובן-גוריון תכנן איך יפלוט דרכם מול הבריטים, שעליהם יהיה להחליט 'לירות בפליטים או להחזירם... אם נגזר עליהם ועלינו למות - ימותו פה'. אפילו בן-גוריון ייעד אם כן את ה'עלייה ההמונית' לצעירים, ודווקא כצנלסון דיבר על העלאת ילדים. לבן-גוריון היתה הצעה זו הזדמנות להציג את חבריו כפחדנים ואת עצמו כנועז, אבל הוא לא ראה בה עדיין מסגרת לעלייה בלתי סלקטיבית והמחברת אף מצטטת את דבריו: 'לא עלייה נסותרת למען הרבות עד כמה שאפשר יהודים בארץ, אלא עלייה כמיסוד של מלחמה פוליטית' (עמ' 21). היחידים שדיברו נגד סלקטיביות בעלייה בתקופת 'החלוץ' היו הרוויזיוניסטים, כפי שהמחברת מציינת (עמ' 86). גם סיוור החופים שערך בן-גוריון - בתגובה ל'ספר הלבן' - כדי לבדוק את זירת הקרב בין מעפילים לצבא הבריטי, לא היה בגדר הכנה לתמיכתו ב'עלייה המונית' מול אלה שלא רצו בה. המחברת ערה כמוכן לכך שתכניתו של בן-גוריון

הדין גם ל'תכנית המיליון' ול'מרד העלייה' של בן-גוריון?

המחברת איננה מוציאה מכלל אפשרות כי בן-גוריון 'התכוון'... להפקעת הטיפול בעלייה מידי העוסקים בהעפלה שלא קיבלו את מרותו. תוקר אחר, שבדק את עניין פעולתו של בן-גוריון והצעתו ל'עלייה בתקופה זו המורדת' שנקראה גם 'עלייה ג', תיאר את פחדם של כצנלסון וחבריו מתכניותיו של בן-גוריון להעלות את מעפילי האנייה 'קולורדו' לתל-אביב לעיני הבריטים, במקום להוריד את המעפילים בחשאי כפי שנהגו קודם לכן,⁵ ובן-גוריון לא הצליח לממש את כל תכניותיו כל עוד ניצבו מולו גולומב וכצנלסון.

מוטב היה אילו בחנה המחברת את הסתירה המעשית בין הנוסחה המפורסמת של בן-גוריון 'עלינו לעזור לצבא הבריטי כאילו לא היה' 'ספר לבן' מול התביעה לעמוד נגד 'הספר הלבן' כאילו לא היתה מלחמה בעולם' ולסרב להשלים עם 'הספר הלבן' ועם תקנות הקרקע שבאו אחריו. במילים 'מתנגדיו של בן גוריון לא שוכנעו' רומזת המחברת שהם כביכול השלימו עם כל אלה, כי ממילא אחוז בתפיסה של 'עוד דונם ועוד עז' כאילו ציטטה את הביטוי של ההתנגדות ל'דחיקת הקץ'. היה עליה להביא דברים בשם אומרם: מי בדיוק הציע 'עוד עז ועוד דונם' בימי מלחמת העולם, בשעה שהבריטים עצרו את העלייה לארץ? למעשה גם בן-גוריון לא הציע להילחם בבריטים במשך מלחמת העולם ודחה את 'מרד העלייה' שלו לאחר המלחמה. הסיסמה נשארה על הנייר ובן-גוריון עבר לפי המחברת לטקטיקה של 'זהירות רבה'. במה רואה המחברת 'אישור לתחזיתו' (עמ' 28): כשהציע מדיניות רוויזיוניסטית

5 תיאור מצוין של הניגודים הפנימיים בפרשת עלייה ב' ראה אצל ז' צחור, החזון והחשבון, תל-אביב 1994, למשל עמ' 168.

נועדה להבאת חלוצים-חיליים, שהם לא רק צעירים חזקים אלא גם 'בחורים', בעוד שמתנגדיו עסקו בחשאי בהבאת מעפילים ממינים שונים, שלא כולם היו לוחמים. אין להאשים את בן-גוריון בכך שלא ידע איך לשנות את המאזן הדמוגרפי בארץ בין יהודים לערבים, כשם שגם חבריו לא ידעו לעשות זאת. בריטניה היתה חזקה יותר מהיישוב, והטענות של בן-גוריון כי אפשר היה לפתוח ערב מלחמת העולם השנייה במרד נגד הבריטים דמו ביסוד ההפגנות ההתאבדותי שלהן לתכנית המרד של ז'בוטינסקי. גם תכניתו של ז'בוטינסקי ל'אווקואציה' של היהודים מפולין דמתה בחוסר הראליות שלה (עמ' 86) ל'תכנית המיליון'.

ז'בוטינסקי הורה על 'מרד צבאי של הארגון בארץ-ישראל'. התכנית היתה:

באוקטובר 1939 תגיע לחוף ארץ ישראל אניית עולים ותעלה את אנשיה בלב הארץ, בתל אביב, אם ייתכן. ז'בוטינסקי יהיה ביניהם. האצ"ל צריך להבטיח עלייתם לחוף בכוח הזרוע, אם יש צורך. בעת ובעונה אחת צריכה לפרוץ התקוממות מזויינת גלויה ובה יש להשתלט על בנייני הממשלה בירושלים ולהניף עליהם את הדגל הלאומי. בעמדות הללו יש להחזיק, בלי שם לב לקורבנות, לפחות עשרים וארבע שעות: לתפיסתו של ז'בוטינסקי יש להתנגד לפחות אותה תקופת זמן. בשעת הכיבוש הקצר של עמדות המפתח הממשלתיות יוכרו על הקמת ממשלה זמנית של העם היהודי בעת ובעונה אחת בבירות אירופה המערבית וארצות הברית. וזו תפעל לאחר מכן כממשלה בגולה, כהתגלמות הריבונות היהודית בארץ ישראל.³

סביר להניח שהתכנית היומרתית לא נועדה אלא לצורכי מאבקי הכוח הפנימיים בתנועה הציבית ושוז'בוטינסקי לא התכוון לבצע.⁴ האם הוא

3 ד' ניב, מערכות האצ"ל, ב, תל-אביב 1975, עמ' 281.

4 'הערך', לח"י, 1940-1949, ירושלים 1989, עמ' 80.

להתחרות עם הערבים בנוקים לבריטים, או כשהחליט להיזהר?

ההתמקדות בן-גוריון גורמת להיסט שהופך את כל ההיסטוריה ערב מלחמת העולם ובמהלך המלחמה, עד ל'תכנית המיליון', שסביבה נרקם הספר, לשרשרת אירועים שבהם התאמתו נבואותיו של בן-גוריון. ולאחר שנמצאו למדים שבן-גוריון הגה את הרעיון של עלייה בלתי סלקטיבית בהקשר של 'מרד העלייה', אנו עוברים למדינה, שגם אותה הגה בן-גוריון כביכול לבדו, לעומת המצדדים ב'עוד דונם ועוד עז', כי רק הוא תפס את 'גורם הזמן', ולפיכך 'חתר' להקמת מדינה יהודית אפילו בחלק מן הארץ. גם כאשר המחברת מזכירה שבן-גוריון לא היה יחיד בחתירה למדינה, לאחר הבאת דבריהם של כצנלסון וחיים וייצמן, היא מייחדת אותו בכך שבניגוד לאחרים 'בן גוריון לא הסתפק בדיבורים' (עמ' 34), ונסע לבריטניה כדי לדבר עם הבריטים ועם היהודים. גם סגנונו של הספר עושה אותו למיני ביוגרפיה של בן-גוריון, וחבל שהמחברת התרחקה מהסגנון המחקרי המתון של 'עולים בסערה': בן-גוריון 'לא פסק מלהגות בתכנית העלייה ההמונית', ולכינוס בילטמור הוא 'יחל זה זמן רב' (עמ' 35).

בדונה בוועידת בילטמור עוברת המחברת לשימוש בלשון רבים כאשר מדובר ביוזמי הוועידה, אך חוזרת אחר כך לתחושותיו של בן-גוריון ולאווירת הביוגרפיה. בן-גוריון הצביע על המטרה - להושיב שני מיליון יהודים מיד על הקרקע בארץ, בהנחה שיהדות ארצות-הברית מאחוריו. לא היתה כל סיבה להתנגד לחלומות אלה, ונראה שאין יסוד להנחה של המחברת שבן-גוריון אמר שכוונתו להעלות בבת אחת שני מיליונים יהודים אבל רק לאחר המלחמה כדי 'להפיס את דעתם של המתנגדים לכל עימות עם בריטניה' בזמן המלחמה. הוא

עצמו לא המליץ על שום מלחמה בבריטניה בעת המלחמה. חוץ מן הלח"י לא הציע אף אחד בשנת 1942 להילחם בבריטניה; אפילו האצ"ל החל בכך רק בשנת 1944; אבל מי בכלל יכול היה לחשוב על העלאת שני מיליון יהודים בזמן המלחמה? הכול חלמו על כך כמובן - בעוד אהיהם נצלים בתופת הנאצית. המחברת מתארת שני מוטיבים במשנת בן-גוריון דאז: 'רוב' כמטרה פוליטית ו'לחץ' על הבריטים. שתי מסרות אלו לא היו חדשות כי היו חלק בלתי נפרד מהאידיאולוגיה הרוויזיוניסטית.

המחברת טוענת שהתכנית לעליית ההמונים לא היתה אלא 'מסווה' לשאיפת בן-גוריון למדינה. אבל הקורא איננו יכול להבין למה היה דרוש 'מסווה' אם בן-גוריון היה מוכן לפלג את מפלגתו למען השגת המטרה - מדינה? אם, כפי שנטען, בן-גוריון מיהר אפילו במחיר פילוג מפי"י (שלא התפלגה אך היתה קרובה לכן מאוד) 'ובלבד שיוכל להמשיך לדהור לקראת המטרה שהציב', לא ברור למה כשהמפלגה התפלגה, קרוב לשנתיים לאחר מכן, היה עדיין בן-גוריון רחוק מאוד מ'המטרה שהציב'. לא היה מדובר ב'דהרה', שהרי באותה שעה התחוללה דהרה אחרת לגמרי: שהשימדה את המיליונים שבן-גוריון רצה, ושכולם רצו, להציל. אבל אולי היתה ועידת בילטמור 'דהרה' ל'הישג אישי והתקדמות משמעותית לעמדת בכורה' (עמ' 41), שלב לקראת הדחת וייצמן? הטענה כי 'המשמעות המעשית של הצעת בן גוריון היתה פתיחה בעימות חזיתי עם ממשלת המנדט' מקדימה בהרבה את המאוחר.

הפרק השלישי עוסק בדילמה רצינית שעמדה בפני התנועה הציונית - 'הצלח או מאבק על ארץ ישראל', ודווקא בן-גוריון התבלט במקרה זה בדבקות בדוגמות ישנות. ארץ-ישראל לא היתה בידי היהודים, וגם להיאבק עליה מאבק

מדוע אמורה היתה התרפת היחסים עם הבריטים לסייע לציונות. הוטל על שר המושבות סטנלי לשרטט הצעת חלוקה. בן-גוריון פעל ביתר מרץ ליצור 'עובדות בשטח' והוקמו שלושה מצפים בנגב: בית אשל, גבולות ורביבים. בן-גוריון תבע לא רק לתכנן עלייה לעתיד אלא לבצע אותה בהווה, יחד עם התיישבות, אבל הוא טען שיש להגדיל גם את היישוב בירושלים ובחיפה. המתכננים הציגו תכנית להקמת מאתיים ארבעים ושלושה יישובים חדשים בתקופה קצרה. בן-גוריון פקפק ביכולתו של וייצמן לעמוד מול לחצי הבריטים ואיים בהתפטרות, 'נחוש בדעתו להתמודד על הגה התנועה הציונית ולקבוע את מהלכה'. המחברת איננה מגלה לנו אם וייצמן התנגד להרחבת ההתיישבות, ולכן לא ברור מדוע רצה בן-גוריון לסלקו על רקע תכניות ההתיישבות (עמ' 84).

בהקשר של תוכנית בילטמור 'תכנן' בן-גוריון גם להביא אלף אניות בבת אחת, ובכל אחת מאלף האניות אלף יהודים עם המזון שלהם, ויעבירו אותם למחנה הסגר – מה שצריך לעשות בשביל העברתם, כלכלתם והשרשתם במשק, שייצרו את המזונות, את הבתים, את הדרכים התקנת הקרקע'. המחברת מבינה שהמדובר לא בתכנית אלא ב'ערך אמוציונאלי-סמלי'; גם היא מודה שהדמיון היה מעורב כאן במציאות, אבל בכל זאת היא טוענת שבן-גוריון, שלא היה 'איש של רגשות וכמיהות' אלא של 'עשייה', התכוון ליצור את 'ההזדמנות' להביא בבת אחת את מיליון היהודים, כי 'באותן נסיבות לא נותר לו מה לעשות'. מדוע אם כן קובעת המחברת כי בעיצומה של ההשמדה בן-גוריון בכל זאת 'מתכנן' להביא תוך שמונה עשר חודש שני מיליון יהודים?

הכהן מוצאת ייחוד בתכניותיו הלא-ראליות של בן-גוריון, כי כאמור זנחו את עקרון הסלקציה,

צבאי הם לא יכלו כמעט. אך חוסר האונים הגיע לשיאו הטרגי ביכולת המועטה להציל. יהודי ארצות-הברית יכלו לפעול בעניין זה הרבה יותר מהיישוב. מכל מקום בן-גוריון הפגין דוגמטיות מאובנת ממש כשמול ההשמדה דיבר על 'מה חשוב יותר לבנות בארץ ישראל או להציל יהודי אחד מזגרבי' ואפילו 'ילד יהודי' משם. לטענתו הסוכנות לא נועדה סתם להציל יהודים אלא באמצעות העלאתם ארצה. העובדה שבן-גוריון האשים תמיד את יריביו ב'שגרת העבר', גם כשהם טענו כי יש להניח הצדה הכול חוץ מהצלת יהודים, איננה צריכה להטעות, כי בן-גוריון דבק במקרה זה בעבר יותר מאלה שטענו כי הפרימאט בעת השואה הוא הצלת יהודים. ממילא לא יכול היה היישוב לעשות הרבה, אבל גם במאבק על ארץ-ישראל לא היה אפשר לעשות אז הרבה.

בן-גוריון ביקש מאנשי הכלכלה להכין תכנית לקליטת מיליונים, וכשהם עשו כן הטילו הבריטים צנזורה על הפרסום, ויזמו מחקר משלהם שהוכיח כי אין עוד מקום בארץ. בן-גוריון חשש שהבריטים זוממים לחסל באמצעות מחקריהם את המשך המפעל הציוני, אך הצעתו להפסקת שיתוף הפעולה עם הבריטים נפלה (עמ' 66). התכנית ל'אי שיתוף' עם הבריטים נראתה לאנשי הכלכלה והמשק דבר בלתי אפשרי שרק יהרוס את היישוב – 'פגע בייצוא התעשייתי והפרדסני, בשיכון ובפיתוח תל-אביב. כיוון שלא עלה בידו ללכד את היישוב בתכנית 'אי השיתוף' החליט בן-גוריון להציע תכנון ציוני חלופי לזה שיוזמה הממשלה, ולכך הסכימו הכול ברצון. ביולי 1943 הוקמה בבריטניה ועדת קבינט לענייני ארץ-ישראל שרוב חבריה נחשבו אוהדים לציונות, ונודע כי הוועדה מתכוונת להציע חלוקה. הדבר המריץ את בן-גוריון להציע שוב 'אי שיתוף' ואין הסבר

שהיה מקובל על תנועת העבודה. הדבר נכון לגבי תכניותיו מתקופה זו - בניגוד לאלה משנת 1938 - אבל לא היה בזה חידוש של בן-גוריון; לאחר המלחמה ולנוכח ההשמדה חשבו הכול במונחים של פליטים יהודים ותכננו להביא את כל הניצולים. המחברת עצמה מציינת שגם אליעזר קפלן התכוון בהחלט 'לקלוט את כל הפליטים', אבל ב'העברה מהירה מאורגנת ומסודרת ולא קטסטרופלית' (עמ' 115). רק היקפי העלייה המתוכננת היו אפייניים לבן-גוריון, וחרגו מכל הערכה ראלית. עמדתו של מאיר יערי, שהתנגד לקליטת הפליטים 'שברי האדם', היתה יוצאת דופן, אם כי היו עוד אנשים, כמו למשל יצחק וולקני, שטענו כי אי אפשר לקבל המוני אנשים שאינם יכולים לעבוד. תכניתו של בן-גוריון להעברת מיליונים נראתה לווייצמן בשנת 1942 כרעיון בלבד, בעוד ש'בן גוריון כבר ראה בעיניו איך הרעיון קורם עור וגידים', כי בעשרה ימים מעבירים מיליוני יהודים כמו את הצבא האמריקני, אבל ההבדלים בעניין זה בין השניים היו תולדה של הערכתו המציאותית של וייצמן, והיו גם אחרים שהערכתם היתה מציאותית מזו של בן-גוריון. אילו היו מטפחים את פולחן יצחק גרינבוים כאילו כל מילה שיצאה מפיו היתה בחוקת דברי נבואה, בודאי היו ההיסטוריונים מעלים על נס כביטוי מובהק לראליזם את דברי גרינבוים המצוטטים ב'תכנית המיליון' מתוך פרוטוקול הנהלת הסוכנות: 'אינני מאמין בזה שאם בדרך נס מספר היהודים בארץ ישראל יעלה לשני מיליונים, בזה נגמר הסכסוך עם הערבים. בזה אינני מאמין ואיש לא ישכנע אותי. ההתנגדות הערבית, נסיון להתנגדות ערבית, ייעשה, וייעשה בממדים הרבה יותר גדולים, מפני שיעשה בעזרתם הגלוייה של הממלכות הערביות'. גרינבוים דחה את החזון הדמיוני של בן-גוריון שעל-פיו אם יובאו 'במשך

שני חודשים' מיליון יהודים, 'או הערבים ייכנעו. הם לא ייכנעו... בייחוד כשמאחריהם עומדות ממלכות מסודרות'. גרינבוים הודיע שכל גוי שישמע את הפנטזיה הזאת יגיב: 'אתם מדברים כילדים ולא כדאי לדבר אתכם'. ואמנם גם המחברת, הטוענת שרבים האמינו כי התכנית נועדה בעצם רק על מנת להציגה בפני המעצמות, אינה מוכיחה שבן-גוריון הציע לגורמים זרים ולו גם הצעה דומה ל'תכנית המיליון' או שני המיליונים. בעיני המחברת תכניתו של גרינבוים לקלוט בכל שבוע לכל היותר עשרת אלפים יהודים כלולה במסגרת ההתנגדות ל'עלייה ההמונית' - היא סיווגה אפוא כל מי שהתנגד לתכנית הפנטסטית של בן-גוריון כמתנגד לעלייה המונית.

למה בעצם נועדה 'תכנית המיליון'? העובדה שלתכנית הסודית היה שער באנגלית איננה ראייה לכך שבן-גוריון הביא את התיק ל'צ'רצ'יל או לרוזוולט. המחברת כותבת בעניין זה דבר והיפוכו: 'עשרות התכניות שעובדו על ידי טובי המומחים לא נועדו לעתיד הרחוק. בן גוריון התכוון להוציאן לפועל לאלתר, ככל שהדבר ניתן במסגרת הכובלת של השלטון הבריטי', והיא מצטטת את דבריו של בן-גוריון בעניין הסעת העולים ולגבי מורים וגננות שיטפלו בילדיהם. כל זאת כתב בן-גוריון ביומנו בקיץ 1944, שנה לפני סיום המלחמה - המחברת יודעת, כשם שבן-גוריון ידע, כי זהו משחק דמיוני; יהודי הונגריה הומתו באותה עת באושוויץ מול שמים אטומים ולבבות אטומים לא פחות של צ'רצ'יל ורוזוולט, שסירבו לפניית וייצמן להפציץ את המשרפות. הניסיון של וייצמן לשכנע להציל יהודים באמצעות האטת ההשמדה היה בשעה ההיא צעד נכון הרבה יותר מ'התכנון' שבן-גוריון הניע את גלגליו בארץ. 'תכנית המיליון' נערכה מבלי שנבחן המצב

ביומנו בעניין זה, בדומה לרישומים על מספרים הרובים והכדורים בעת מלחמת העצמאות, הוא הוצג במחקר כיחיד בדורו המגלה 'בקיאות' רבה בתחומים הטכנולוגיים (עמ' 155), אבל ספק אם הערכותיו בתחומים אלה ראויות לציון.

בן-גוריון תכנן להעסיק כשמונים אתו מהעולים בתעשייה אך התעשיינים היו משוכנעים כי לא יוכלו לממש תכנית זו ללא שיתוף פעולה עם הבריטים, והדגישו את התפתחות התעשייה בארץ הודות למאמץ המלחמה הבריטי. מחלוקת נוספת של התעשיינים עם בן-גוריון נגעה באופי התכנון – בן-גוריון דגל כמובן בתכנון ריכוזי, בעוד שהתעשיינים רצו ב'כלכלה חופשית', ותכניותיו דמו בעיניהם ל'תכניות שנעשו ברוסיה הסובייטית' (עמ' 153).

אבל מעבר לכל המהמורות הקטנות ולחילוקי הדעות, מעבר לבעיית הערים המעורבות ירושלים וחיפה, שוועדה שמינה בן-גוריון לתכנון ההתיישבות לא בדיוק ידעה כיצד לפתרה, ואפילו מעבר לחוסר הריאליות של ההיבט המדיני של התכנית עמדה בעיית המימון. הכהן מעירה שבן-גוריון לא הצטיין עד אז בהשגת מימון לתכניותיו. המומחים העריכו שעלות התכנית נעה בין שלוש מאות לארבע מאות ועשרים מיליון ליש"ט, וקפלן, שברר את מחירי חומרי גלם, העריך שמחירם יישאר גבוה עוד שנים לאחר המלחמה. אנשי הכספים שבחנו את הסיכוי לקבל מלווה בין-לאומי לא היו אופטימיים, ולכן לא נותר להם אלא להשיב בנימוס על הצעות שהעלה בן-גוריון, כגון: 'אם נקנה מפורד 100,000 מכוניות הוא לא יתן לנו קרדיט?'. גם פיצויים מגרמניה לא נראו באותה שעה כעניין הקרוב למימוש, אבל בן-גוריון, בעקבות גיאורג לנדאואר, היה נחוש בדעתו שהנהלת הסוכנות לבדה תקבל את הפיצויים מגרמניה, כי אחרת ירשו את הפיצויים המדינות שאורחיהן היהודים נרצחו, ובדרך כלל

המדיני ונתבררו מספרי היהודים שנשארו בגולה, ומבלי שנבדק אם אפשר בכלל להביא יהודים ארצה. ולכן כל התכנונים הנוגעים לסדרי המעבר לא היו מציאותיים. הפרטים המעניינים בתכנית הם אלה הנוגעים לנטיות ולהעדפות, כגון ההפרדה בין קליטת עולים מארצות המזרח במחנות בנגב, ככוונה ליישב אותם שם, לבין קליטת יוצאי אירופה בצפון. כיוון שביישוב היו הרבה מאוד רופאים ביחס למספר הנפשות קיווה בן-גוריון כי ניתן יהיה להתגבר על המחלות הצפויות של העולים.

יומן בן-גוריון גדוש פרטים על 'קליטה' של המוני העולים, אבל לכול היה ברור לגמרי שהפרויקט הנועז תלוי כל כולו בממשלת המנדט. המומחים לחקלאות העריכו כי ניתן יהיה ליישב ביישובים חקלאיים שלושים וחמישה אלף משפחות ותו לא. בן-גוריון ביקר אותם 'בחריפות', כי הם ביססו את התכנית על המצב הקיים, בעוד שהוא תבע לבסס אותה על המצב שיייווצר לאור התביעות של התנועה הציונית. בן-גוריון לא תבע טרנספר אלא אינטנסיפיקציה של העיבוד החקלאי, שתאפשר גם ליהודים להיות חקלאים. היעד שנקבע היה להפנות לחקלאות עשרה אחוזים מהעולים שיבואו, כל זאת על יסוד הגשמת תכנית לאודרמילק, ש'שבתה גם את דמיונו של וייצמן' (עמ' 144), ועל יסוד תכנוניהם של המהנדסים האמריקניים ג'יימס בנימין הייס ו'יל סאוואג' שעתידיים היו לשמש בתכנון המוביל הארצי כעבור כעשר שנים, אם כי השניים כללו בפרויקט זה גם את הליטני. כמו כן תוכננה באותה תקופה תעלת הימים. המחברת מסכמת כי 'היו אלה חלומות מרקיעי שחקים, אולם בצירוף חתימתם של גדולי המומחים בעולם הם נראו קרובים להגשמה יותר מאי פעם' (עמ' 151).

בשל הרישומים המפורטים שערך בן-גוריון

כשהחליטה על העלאת מאה אלף עולים בלבד. בן-גוריון שב לתכנית 'עלייה ג': 'עלייה מזויינת שתעמוד בכוח עצמה בפני משטרה בים או בחוף, בכל שיירה תהיה פלוגה מצויידת במכונות, רימונים ואקדחים' (עמ' 230). אנשי המוסד לעלייה ב' הורידו שוב - כמו שעשו בשנת 1938-1939 - את הצעת בן-גוריון מהפרק. המעפילים לא נועדו להיות בשר התותחים של הציונות, וניהול המאבק נועד לארגונים הלוחמים במסגרת תנועת המרי. שמא יחשוב הקורא שהבהילות שבה הועיק בן-גוריון בשנת 1942 את המתכננים לשרטט את 'תכנית המיליון' היתה מיותרת וכמעט גרוטסקית, בשעה שהיהודים הושמדו באירופה, מנחמת אותו המחברת כי מימושה של תכנית זו התאפשר לאחר קום המדינה, בעלייה הגדולה, שעליה כתבה כאמור ספר מצוין. לטענתה נחישותו של בן-גוריון להעלות בבת אחת המוני יהודים ללא תשתית ואמצעים היתה תוצאה של 'תכנית המיליון' ולא של בורות בתחום הכלכלי, שפי שייחסו לו. אולם נראה שגם ההסתמכות על קטעים מ'תכנית המיליון' משנת 1943 רק סייעה אך לא פתרה את בעיות קליטת העלייה ההמונית בראשית קום המדינה, כשכמה מתנאי היסוד השתנו לעומת אלה ששררו בשנת 1943. ומכל מקום, אין בכך הצדקה למאמץ העצום שהושקע בתכנית ולבהילות באמצע מלחמת העולם.

לכן נראה ש'תכנית המיליון' איננה מצדיקה ספר נוסף. די היה במאמר המתמקד בנסיבות שבהן נוצרה ומבהיר ביתר חדות את מטרותיה. בן-גוריון לא היה איש שישקיע כל כך הרבה כסף בתכנית דמיונית שנוסחה באורח ילדותי: להעלות מיליון יהודים באלף אניות, שעל כל אחת מהן אלף יהודים, תוך עשרה ימים. היו לו בוודאי סיבות טובות לעשות זאת - והקורא איננו בטוח שהן הובהרו לו.

יזכו בכספים בני עמים שהם עצמם סייעו לרצח. אף-על-פי שהכהן כתבה חיבור מעין ביוגרפי המתרכז בבן-גוריון, לא שגתה בעניין הפיצויים מגרמניה בייחוס היזמה והראשונות לבן-גוריון על חשבון אחרים, בעיקר משום שהסתמכה על מחקר מקיף בנושא זה.⁶

בינתיים לא רק שלא נמצא מימון - ואף לא סרטיפיקטים - לתכניתו של בן-גוריון לקלוט מיליון יהודים תוך חודשיים, גם היהודים עצמם נשמדו. המחברת כותבת ש'בן גוריון עמל לשכנע' בצורך בהעלאה מהירה של היהודים הפליטים כי הדבר גורלי' (עמ' 206), כאילו חברי ועדת התכנון לא הבינו שזה גורלי. האמת היא שכולם הבינו - והיו חסרי אונים. לבן-גוריון אבד מקצת מביטחונו העצמי רק בסוף המלחמה, כי רוב יהודי אירופה נשמדו, ובארצות המזרח היו רוב היהודים לא ציונים.

תפקידה של 'תכנית המיליון' היה פוליטי: להוכיח שנמצא בארץ מקום למיליוני פליטים יהודים, לאו דווקא מיליונים תוך עשרה ימים. חברי ועדת התכנון הכינו תמציות של התכנית כדי להציגה בפני גורמים שונים, ובן-גוריון לקח אותן עמו למסעותיו בחו"ל בתוך המלחמה. לכאורה הועיד בן-גוריון את הסיכומים של ועדת התכנון להצגה בפני העולם, אך הוא הטיל את כל כובד משקלו נגד הופעה בפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית. למרות זאת הוחלט בהנהלת הסוכנות להופיע בפניה, ושורה של אישים ובהם בסופו של דבר גם בן-גוריון עצמו וכן וייצמן ורבים אחרים הופיעו בפני הוועדה, אולם זו אכזבה את היישוב

6 N. Sagi, *German Reparations: A History of the Negotiations*, Jerusalem 1980. אבל ראה גם: ג' ברול, 'ישראל וגרמניה 1945-1956: התפתחות יחס החברה והמדינה בישראל לגרמניה בעקבות השואה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה 1990, פרק 8.